

1.7. Засоби державного регулювання господарської діяльності: теоретико-правовий аспект

Одним із головних завдань держави є задоволення потреб громадян країни та реалізація їхніх соціально-економічних інтересів. Стрижневою для держави складовою, що визначає життєздатність всіх сторін суспільного життя, є саме економічна, господарська діяльність у свою чергу, виступає основним імпульсом розвитку ефективної та конкурентоздатної економіки держави.

Неспроможність ринкових механізмів впливати на розвиток виробництва, регулювання економічних процесів, охорону суспільних інтересів є тими реаліями, що зумовлюють необхідність докорінного перегляду та зміни ролі держави у регулюванні господарської діяльності. Готових «рецептів» ефективного вибору поведінки держави в цілях стимулювання економічного розвитку не існує, однак задля реалізації покладених на неї завдань з досягнення соціально-економічних результатів, вона має використовувати різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Що ж стосується поняття, класифікації та взагалі єдиного розуміння засобів державного регулювання господарської діяльності, то це питання вже багато років залишається незавершеним та дискусійним у доктрині господарського права.

Однак, на наше переконання, задля більш повного розуміння природи засобів державного регулювання господарської діяльності необхідно дослідити метод господарського права, оскільки він безпосередньо впливає на формування системи засобів державного регулювання господарської діяльності.

У господарсько-правовій доктрині й на законодавчому рівні відсутня єдність підходів до визначення поняття й природи методів господарського права. Недооцінювати важливість такої, начебто, теоретичної категорії не можна, оскільки окрім свого фундаментального значення вона є складовою всього механізму регулювання господарської діяльності й впливає на ефективність його дії.

Так, методи повинні мати практичне втілення, а таким утіленням є перенесення їх у площину законодавства, їх деталізація, закріплення у відповідних нормах, базових засадах формування та здійснення державної політики¹. Тому необхідним є знайти єдність у підходах до визначення методу господарського права, чим, у свою чергу, мінімізувати випадки як у науці, так і у законодавстві підміни поняття методу на засіб, напрямок, інструмент або форму державного регулювання.

Стан дослідження. Питанням поняття й сутності методу взагалі й методу правового регулювання господарювання присвячені праці таких видатних науковців як: С. С. Алексєєва, О. М. Вітченко, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменського, В. В. Лаптева, А. В. Лаптевої, В. К. Мамутова, О. П. Подцерковного, В. Ф. Попондопуло, Н. О. Саніахметової, В. Д. Сорокіна, Г. В. Смолина, В. С. Щербини та ін..

На наше переконання, ключовим моментом, що зумовив існування розбіжностей у визначенні методу регулювання господарського права в науковій царині є відсутність консенсусу представників науки стосовно визначення самого господарського права як самостійної галузі права.

Оскільки, його розглядають як галузь права – В. В. Лаптев, В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, К. С. Хахулін, В. С. Мілаш, Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук, галузь законодавства – В. С. Мартєм'янов, В. Ф. Яковлєв, В. С. Якушев, комплексну галузь права – Ю. К. Толстой, С. С. Алексєєв, В. С. Щербина, І. В. Булгакова, Г. В. Пронська, підгалузь цивільного права – А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вещунова, К. А. Карчевський та, навіть, конгломерат окремих підгалузей права – С. М. Братусь, Р. О. Халфіна.

Праці зазначених науковців є вагомим внеском в правову доктрину, однак у процесі формування своєї наукової позиції стосовно галузевої специфіки господарського права дослідниками не створено детермінаційної єдності, а навпаки створено у теоретичній площині дискусійно «замкнуте коло», яке значно уповільнює подальший роз-

---

¹ Білоусов Є. М. Актуальні проблеми господарсько-правового забезпечення економічної безпеки України : монографія. Харків. Право, 2017. с. 37

виток сучасної науки господарського права і, як результат, зменшує ефективність державного регулювання економіки.

Як слушно зазначає із цього приводу Є. В. Петров, іноді складається таке враження, що ця ситуація створена штучно, оскільки вона дає гарний привід для нескінченних «наукових» розмов, які насправді не мають ніякого ані теоретичного, ані практичного сенсу¹.

Але ж слід наголосити, що теоретичні вчення мають на меті пряму або опосередковану реалізацію на практичному рівні і, як результат, створюють підґрунтя для прискорення або гальмування розвитку суспільно-економічного життя держави, у тому числі й забезпечення його ефективного та дієвого регулювання.

Загалом, традиційними системоутворюючими факторами поділу права на галузі є – визначення специфічного предмету та методу. У радянські часи (до 1956 року) предмет правового регулювання був єдиним критерієм поділу права на галузі (моністичний підхід), пізніше метод правового регулювання став рівним й обов'язковим критерієм виокремлення самостійних галузей права як залишається й на сьогодні (дуалістичний підхід).

В умовах сьогодення, у науці з'явилися пропозиції щодо застосування додаткових критеріїв утворення галузей права.

Так, досліджуючи традиційні критерії виділення самостійних галузей права Є.В. Уфимцева акцентувала увагу на появі в науковій літературі безлічі нових додаткових критеріїв галузеутворення: принципи та функції права, мета правового впливу, наявність особливого статусу суб'єктів правовідносин, конвенціональність сприйняття того чи іншого нормативного масиву в якості галузі права, наявність або відсутність кодифікованого акту, що закріплює певні правові норми, джерела (форми) вираження норм права, внутрішня будова галузі права. У ході аналізу авторка, зробила висновок, що роль головних галузеутворюючих критеріїв залишається саме за предметом і методом правового регулювання, проте науковець не заперечує і значущість, корисності ряду нових додаткових критеріїв, які необхідно

---

¹ Петров Є. В. До дискусії про правову природу господарського права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 187-193

розробити у вигляді відповідної класифікації – моделі, «матриці» критеріїв і градації, з метою забезпечення можливості їх ефективного й послідовного застосування при вирішенні питання про існування тієї чи іншої самостійної галузі в системі сучасного права¹.

Загалом підтримуючи позицію Є. В. Уфимцевої щодо необхідності створення галузеутворюючої «матриці» критеріїв і градації, слід зауважити, що виділені авторкою «головні галузеутворюючі критерії» потребують ієрархічного корегування у рамках майбутньої оновленої концепції із врахуванням індивідуальних особливостей притаманних правовідносинам, що претендують на виокремлення в галузь.

О. П. Подцерковний також зазначає, що критерії, якими обґрунтовується самостійність галузей права (окрім фундаментальної галузі права – конституційного) зокрема господарського, як правило, є дискусійними. Навіть традиційні галузі права, як цивільне і адміністративне, досі знаходяться у стадії конкретизації їх предмета і методу регулювання. Наприклад, Цивільний кодекс України 2003 р. розширив предмет цивільно-правового регулювання в порівнянні з ЦК УРСР 1963 року, розповсюдивши свою дію на особисті відносини, які не пов'язані з майновими (розділи 20-22 ЦК України). Відсутня єдність у визначенні методу цивільно-правового регулювання, оскільки ЦК України 2003р. істотно розширив сферу застосування публічно-правових норм (ст.ст. 50, 89, 111, 182, 210 та ін.). Багато підручників називають метод диспозитивності основним методом цивільно-правового регулювання. Проте в ЦК диспозитивних норм, які можуть бути змінені за угодою сторін, не більше 20 %².

Зауважене автором наочо демонструє рудиментність концепції, що застосовується сьогодні під час поділу системи права на галузі. Суспільні відносини не можуть існувати у «науковому вакуумі», оскільки знаходяться у постійній динаміці, відповідно до здобутків сьогодення (науково-технічного прогресу, євроінтеграційних

---

¹ Уфимцева Е. В. Развитие идей о критериях разграничения отраслей права в советской и современной российской юридической науке. *Юридические исследования*. 2015. № 4. С. 132-163. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_14518.html.

² Подцерковний О. П., Квасніцька О. О., Смітюх А. В. та ін. *Господарське право: підручник / за ред. О. П. Подцерковного*. Харків. Одіссей, 2010. 640 с.

перетворень, глобалізаційних та ін.) й потребують своєчасного правового врегулювання відповідного до потреб суспільства.

Задля ефективного вирішення питань, пов'язаних із поділом права на галузі, вважаємо актуальним дослідження позитивного європейського досвіду у сфері галузеутворення та врахування під час наукових вишукувань вже існуючих галузей права, що не є традиційними, але мають достатню нормативно-правову базу, кодифікований акт в складі системи законодавства, положення яких присвячені регулюванню окремої групи суспільних відносин, що мають певну якісну унікальність та становлять особливий вид однорідних суспільних відносин.

Використання загальноновизнаних критеріїв галузеутворення на теренах господарсько-правової науки у спробах виділити для галузі свій індивідуальний, специфічний метод, який не буде перетинатися із іншими, особливо традиційними галузями, створює підґрунтя для існування неоднозначних підходів до визначення методу господарського права.

Так, В. С. Щербина визначає, у господарському праві, як у комплексній галузі права, три (а не один, як не у комплексних галузях) основні методи правового регулювання:

Метод автономних рішень, що ґрунтується на самостійному плануванні своєї господарської діяльності суб'єктами господарювання та вільному виборі предмету господарських договорів і визначенні зобов'язань в них в межах законодавства.

Метод владних приписів (вимог законів і вказівок компетентних органів, обов'язкових для суб'єктів господарських відносин) згідно з яким діяльність (поведінка) суб'єктів господарювання підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначених законодавством.

Метод рекомендацій, регулювання поведінки суб'єктів господарювання здійснюється шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин¹.

---

¹ Щербина В. С. Господарське право: підручник 5-те вид., перероб. і допов. Київ.: Юрінком Інтер, 2012. 600 с.

В. М. Пашков виділяє чотири основні методи правового регулювання господарських відносин, три вище зазначені та метод координації, що забезпечує прийняття юридично значущих рішень за згодою сторін¹.

Д. Є. Петров, стверджує, що прийнято виділяти по характеру відповідних норм лише такі основні методи правового регулювання, як імперативний (метод владного наказу), диспозитивний (метод правової автономії), заохочувальний, рекомендаційний.

Така класифікація методів, з одного боку, правильна і представляє певну цінність, з іншого – недостатня і відображає дещо спрощений підхід до неї. Бо очевидно, що з урахуванням нових даних вчення про юридичну норму подальша розробка питання про галузеві методи правового регулювання повинна зв'язуватися з використанням класифікації норм права і за іншими підставами, у тому числі за характером їх цільової спрямованості, за яким можна виділити, наприклад, компетенційні, колізійні, відновлювальні, компенсаційні та інші норми².

Г. В. Смолин зазначає, що методи традиційно в економічній і правовій науках є адміністративними та економічними.

Адміністративні або прямі методи – це способи впливу, за допомогою яких держава безпосередньо шляхом обов'язкових приписів, які підлягають виконанню суб'єктами господарювання, досягає необхідного суспільства результату.

Економічні або непрямі методи спрямовані на створення державою певних економічних фінансових чи матеріальних стимулів, що впливають на поведінку суб'єктів господарювання й обумовлюють її³.

У свою чергу, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов⁴ в продовження розробки підходу запропонованого В. В. Лаптевим⁵ щодо існування

---

¹ Задахайло Д. В., Пашков В. М., Бойчук Р. П. Господарське право: підручник. Харків: Право, 2012. 696 с.

² Петров Д. Е. Метод и способ правового регулирования: вопросы соотношения. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2016. № 1 (37). С. 37–42.

³ Смолин Г. В. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 528 с.

⁴ Мамутов В. К., Знаменський Г. Л., Хахулин К. С. и др. *Хозяйственное право: учебник*. Киев. Юриком Интер. 2002. 912 с.

⁵ Лаптев В.В. *Хозяйственное право – право предпринимательской деятельности. Государство и право*. 1993. №1. С. 36-40

єдиного методу господарського права (метод рівного підпорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку), зазначають, що вирішення протиріччя та поєднання протилежностей при виявленні сутності метода господарського права можливе за допомогою залучення «третього» елемента, який має якості, що знімають суперечності. Таким елементом є суспільний господарський порядок – панівний в суспільстві уклад матеріального виробництва, заснований на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, що створюють партнерські і добропорядні взаємовідносини в господарюванні.

«Третій» елемент знайшов визнання серед науковців й на законодавчому рівні, так, у преамбулі Господарського Кодексу України¹ закріплено у вигляді мети кодексу – утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Із наведеного вбачається, що зазвичай класифікуючи методи господарського права науковці застосовують класифікацію норм права (законодавства), що застосовуються до відносин, що регулюються, однак, метод правового регулювання повинен розглядатися залежно від обсягу правової спільності, так як і предмет правового регулювання являє собою певний обсяг регульованих відносин. У питанні про обсяг поняття «метод правового регулювання» слід проводити чітке його розмежування залежно від виду правових утворень: норм, інститутів, галузей і права в цілому, щоб уникнути зайвої полеміки.

Також, слід розмежовувати поняття способу правового регулювання та методу правового регулювання, спосіб правового регулювання (дозвіл, зобов'язання, заборона) – це первинний, вихідний елемент правової матерії, найбільш простий і зрозумілий, повсюдно використовуваний як вичерпний регулятивний оператор, а метод – похідний від нього елемент, конструювання якого не повинно відбуватись на одному або декількох із зазначених способів.

---

¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144

Імперативний, диспозитивний, заохочувальний і рекомендаційний методи регулювання, властиві нормам права, чіткість методів заснованих на способах правового регулювання може зберігатися на рівні правових інститутів, тоді ж як на рівні галузей права зазначені методи частіше всього поєднуються по всій сукупності правових інститутів, що складають галузь. Тому зазначені методи самі по собі не можуть проєціюватись на галузеву будову права¹.

На наш погляд, наведений вище приклад аналізу О. П. Подцерковним² визначення змісту методу цивільно-правового регулювання підтверджує наведене.

Таким чином, з урахуванням зазначеного, вважаємо, що під час об'єктивного розв'язання проблеми визначення галузевого методу господарського права із врахуванням наукових позицій та практичною необхідністю розвитку та функціонування ефективної економіки, слід керуватись фундаментальною ідеєю господарського права – соціально-економічного розвитку суспільства й метою господарсько-правового регулювання – утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Так, ґрунтуючись на позиції – ціль зумовлює визначення методу, вважаємо, що галузевим методом господарського права, який розкриває (індивідуальність) специфіку регулювання галуззю суспільних відносин є *метод підпорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку* (заснованому на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, що створюють партнерські і добропорядні взаємовідносини в господарюванні), котрий в свою чергу є сукупністю прийомів й засобів, впливу держави на суспільні відносини задля досягнення вище зазначеної мети.

---

¹ Петров Д. Е. Метод и способ правового регулирования: вопросы соотношения. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки.* 2016. № 1 (37). С. 37–42

² Подцерковний О. П., Квасніцька О. О., Смітніх А. В. та ін. *Господарське право: підручник / за ред. О.П. Подцерковного.* Харків. Одіссей, 2010. 640 с.

Отже, метод підпорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку реалізується за допомогою засобів державного регулювання господарської діяльності, які на наш погляд, повинні системно гармонізуватись із методом та метою господарського права.

Так, С. С. Алексеев господарсько-правовий засіб визначає як інституційне явище правової дійсності, яке відображає регулятивну силу господарського права, його енергію, який виконує роль активного центру в регулюванні економічних, господарських відносин¹.

Г. В. Смолін господарсько-правовий засіб визначає як інструмент впливу не на суб'єкта відносин, а на сам зміст цих відносин, точніше, навіть на його економічну складову, й що через економічну природу відносин між суб'єктами господарювання досягається мета господарсько-правового регулювання в цілому².

В.С. Щербина визначає їх як встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти (зряддя) регулюючого впливу держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання³.

Р. Шабанов та М. Ждан під господарсько-правовими засобами державного регулювання розуміють засоби впливу держави на сферу підприємництва з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до прийнятої національної економічної політики⁴.

О. П. Подцерковний у своїх дослідженнях методи й засоби державного регулювання господарської діяльності застосовує як тотожні, зазначаючи, що методи (засоби) державного впливу на економіку складаються з певного набору засобів регулювання⁵.

---

¹ Алексеев С. С. Общая теория права. Москва: Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.

² Смолин Г. В. Господарське право України. Особлива частина : навч. посіб. / Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 670 с.

³ Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності В. Щербина. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка* С. 10-15.

⁴ Р. Шабанов, М. Ждан Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 11/2016. С. 84-88.

⁵ Подцерковний О. П., Квасніцька О. О., Смітюх А. В. та ін. Господарське право: підручник / за ред. О.П. Подцерковного. Харків. Одісей, 2010. 640 с.

М. М. Кузьміна пропонує під господарсько-правовими засобами розуміти юридичні способи розв'язання завдань щодо створення та підтримання необхідного рівня розвитку того чи іншого об'єкта регулювання.

Однак, наведені трактування не несуть понятійної єдності й це не єдине полемічне питання, що стосується природи засобів державного регулювання господарської діяльності. Як на доктринальному рівні, так і на законодавчому рівні засоби державного регулювання господарської діяльності ототожнюють або не розрізняють з формами та методами, використовують недоцільні правові категорії такі як: «правові засоби», «засоби регулюючого впливу на суб'єктів господарювання», «засоби регуляторного впливу на суб'єктів господарювання» тощо.

У ст. 12 Господарського кодексу України закріплено засоби державного регулювання господарської діяльності. В. С. Щербина зауважує на ряд недоліків зазначеної статті:

– закріплення держави як суб'єкта, який здійснює регулюючий вплив на діяльність суб'єктів господарювання, без зазначення інших суб'єктів, таких як органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації, які діють на підставі делегованих повноважень, саморегулівні організації, які діють на підставі делегованих повноважень для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку;

– виділення законодавцем основних засобів державного регулювання господарської діяльності, зазначаючи, що у цьому випадку передбачається можливість використання інших, «неосновних», «другорядних» засобів регулюючого впливу. У зв'язку з чим автор підсумовує, що така редакція ст. 12 ГК України не може не викликати заперечення, оскільки окремі засоби державного регулювання, які в ч. 2 ст. 12 ГК України віднесено до основних, у низці випадків їх застосування зовсім такими не виступають. Натомість, засоби державного регулювання, які взагалі не зазначені в ч. 2 ст. 12 ГК України, за певних умов виступають саме як основні, та пропонує доповнити її

абзацом такого змісту: «інші засоби державного регулювання господарської діяльності, встановлені цим Кодексом та іншими законами»¹.

Підсумовуючи зазначимо, що ця проблематика безпосередньо впливає на якісну побудову системи господарського права, а й отже й на його ефективність, оскільки засоби державного регулювання господарської діяльності є знаряддям, інструментом, тією єдиною ланкою, що забезпечить реалізацію ідеї господарського права – соціально-економічний розвиток суспільства й досягнення мети господарсько-правового регулювання – утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Таким чином, для розв'язання проблем, пов'язаних із визначенням природи засобів державного регулювання господарської діяльності необхідно привести до єдності понятійно-категоріальний апарат (доктринальний та законодавчий), дати визначення засобів державного регулювання господарської діяльності, як сукупність законодавчо закріплених прийомів та інструментів регламентуючого, дозвоільного, контролюючого та стимулюючого характеру, націлених на реалізацію державної політики у сфері господарювання (утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України). Замінити перелік засобів визначений у ст. 12 Господарського кодексу України на класифікований поділ за характером засобів державного регулювання господарської діяльності: регламентуючого, дозвоільного, контролюючого та стимулюючого, або будь-який інший, запропонований науковою доктриною, що дозволить нівелювати розбіжності між Господарським кодексом України та спеціальним законодавством, що визначає правові засади державного регулювання в окремих галузях і сферах господарювання та усуне необхідність постійно вносити зміни до Господарського кодексу України у разі появи та закріплення нових засобів державного регулювання господарської діяльності.

---

¹ Засоби державного регулювання господарської діяльності. Зб. наук. праць / Ред. кол.: В. С. Щербина (голова), Т. В. Боднар та ін. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 184 с.